Adımız məfkurəmizdir

№6 10 - 16 fevral 2026-cı il

Türküstan

www.turkustan.az

Türk-Hind imperatorluğunun yaradıcısı
Zəhirəddin Babur

Aydın Mədətoğlu Qasımlı
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

(əvvəli ötən sayımızda)

...Babur Şahın yaratdığı bu Türk İmperatorluğunu Avropa tarixçiləri heç bir elmi əsasa dayanmayan "Böyük Moğol İmperatorluğu" adlandırmışlar. Halbuki bu ad bu dövlətə aid heç bir orta əsr Şərq müəllifi tərəfindən işlədilməmişdir. Həmçinin Hindistanda Fətihpur-Sikri, Kəlküttə, Madras və Bombey kimi yeni salınan şəhərlər, inşa edilən böyük memarlıq abidələri, camelər, türbələr, bədii əsərlər və xüsusilə, Tac Mahal kimi əvəzsiz sənət incisi Moğolların deyil, məhz Türklərin əzəmət və dühasının məhsullarıdır.

Bütün bunlardan əlavə İmperatorluğun yaradıcısı Babur özünün məşhur "Baburnamə" və ya "Vəkayi" adlı avtobioqrafik əsərində özünü Türk olaraq göstərmiş və həmişə Mahmud Kaşğarlı, Əlişir Nəvai və Sultan Hüseyn Baykara kimi öz Türklüyü ilə fəxr etmişdir. Ulu babası Əmir Teymur Tükcə əsərlər yazdığı kimi xələfləri olan Sultan Hüseyn Baykara və Zəhirəddin Məhəmməd Babur Şah da Türkcə əsərlər yazmış, hətta Türkcə "Divan" yaratmışlar. Babur həm də "Şərqin ən seçkin xatirat yazarı olmuşdur". (Rasonyi, göstərilən əsəri, səh 189)

Türk dövlətçilik tarixində olduğu kimi, Türk ədəbiyyatındakı yüksək mövqeyi və şairliyi ilə də məşhur olan, elmə, sənətə yüksək qiymət verən bu dahi Türk hökmdarından bəhs edən bütün orta əsr müəllifləri və müasir tədqiqatçılar göstərirlər:"Babur bütün səfərlərində öz saray kitabxanasını yanında daşımış, bütün taleyi həll edəcək savaşlar ərəfəsində, qısa sürən sülh və sakitlik dövrlərində də öz xatirələrini yazmağa vaxt tapmışdır. Yazı yazmaq onun üçün bir dinclik idi... Öz həyatını təsvir edən Türkcə yazılmış "Baburnamə" adlı bu bioqrafik şah əsər dünya ədəbiyyatının ən diqqətəşayan əsərlərindən biridir. "Baburnamə" əsəri müəllifin içində yaşadığı həyatı əks etdirmək baxımından da son dərəcə mühümdür... Onun "Baburnamə"si Yuli Sezarın "Xatirələr"indən daha ciddi və daha səmimidir. Belə ki, Babur düşmənlərinin qüsurlarını sayarkən onların üstün cəhətlərini də qeyd etmiş, mərdanəlik göstərmişdir... Bu əsər XV əsrin sonu və XVI əsrin əvvəlləri Orta Asiya, Əfqanıstan və Hindistan tarixi və millətləri üçün önəmli bir mənbədir. Əsər Fransız, İngilis, Rus, Holland, Hind, Fars və Alman dillərinə tərcümə edilmişdir. Müasir Türkcəyə "Vəkayi Baburun Hatiratı" adı ilə Prof.Rəşid Rəhməti Arat tərəfindən Farscadan tərcümə edilərək 1946-47-ci illərdə iki cilddə Türk Tarix Qurumu tərəfindən çap edilmişdir". (Seçmələr bizimdir. - A.M. Bax: Grenard, Babur, Paris 1930, Prof.Dr Laszlo Rasonyi, göstərilən əsəri, səh 190; Köprülü Mehmed Fuad, İslam Ansiklopedisi, "Babur" maddəsi, II cild, səh 180-187; Abdulkadir İnan, Çağatay edebiyatı, Türk dünyası el kitabı, III cilt, Ankara 1992, səh 93-94; Atilla Çetin, Büyük Türk hükümdarı Babur, Türk dünyası tarih dergisi, İstanbul Ocak 1987, I nömrə, səh 30; Prof.Dr Anıl Çeçen, Türk devletleri, Ankara 2003, səh 317 və.s)

"Baburnamə" əsəri müəllifin uşaqlıq illərindən başlayaraq, sonrakı bütün həyatını, qohumlarını, mücadilələrini, ordu komandanlarını, etdiyi səfərləri, savaşları, xətaları gerçək bir şəkildə təsvir edir. Müəllif həmçinin gəzdiyi bölgə və ölkələrin xalqları, heyvan və bitkiləri, yolları, sənət əsərləri və.s haqqında da ətraflı məlumat verir.

Əsərin əlyazma nüsxələrinə sənətkarlar tərəfindən nəfis miniatürlər çəkilmişdir.

Babur həmçinin Türkcə və farsca şeirləri özündə əks etdirən "Divan", Türkcə "Əruz risaləsi" Hənəfi hüququna aid "Risaleyi-Validin" kimi önəmli əsərlər yazmışdır. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi "Babur ən incə və ən nəfis əhatəli bir mədəniyyətə sahib idi. O, Türk babalarından gücü və cəsarəti miras olaraq almış, mahir döyüşçü, qılıncoynadan və oxçu idi. At minməkdə insanı heyrətləndirən başarıları var idi. Nəhəng çayları ordusu ilə bərabər üzərək keçmişdi. Musiqi alətlərində çalar və özü də musiqi bəstələrdi. Xəttat, din alimi və yazıçı idi. Yazdığı Türkcə və farsca şeirləri onun yüksək səviyyəli bir sənətkar olduğunu sübut edir. Baburun XV əsr şairlərinin heç birindən, hətta Əlişir Nəvaidən geri qalmayan təmiz, saf bir Türk dili, təbii ilhamı vardır. Duyduqlarını və düşündüklərini açıq bir şəkildə söyləmiş, cürətli məcazları ilə səmimilikdən və təbiilikdən ayrılmamışdır... Qurduğu təməl üzərində xələfləri qüdrətlərini daha da artırmağa davam etmişlər. Babur Şahın yaratdığı Böyük Türk-Hind İmperatorluğu daha şanlı bir tarixə sahib olmuşdur". (Bax: Grenard, göstərilən əsəri; Rasonyi, göstərilən əsəri, səh 190)

Babur göstərirdi ki:"Əgər ata-baban yaxşı bir qanun qoymuşsa, onu qoru və həyata keçir, pis bir qanun qoymuşsa, onu dəyişdir və daha yaxşısını yap. İslam uğrunda kafirlərlə həmişə vuruşdum. Özümü şəhid etməyə hazırlamışdım. Tanrıya şükür ki, Qazi oldum!".

Babur Şahın 18 övladından sağlığında yalnız 4 oğlu və 3 qızı qalmışdır. Oğulları Humayun, Kamran, Əskəri və Hindal Mirzələr, qızları isə Gülrəng, Gülçöhrə və Gülbədən Bəyimlərdir ki, bunlardan da ən dəyərlisi Humayun və Gülbədəndir. Humayun atası Baburdan sonra hökmdar olmuş və İmperatorluğu 26 il (1530-1556) idarə etmişdir. Gülbədən Bəyim isə özünün "Humayunnamə" əsəri ilə məşhurdur.

Baburdan sonra yerinə keçən oğlu Humayun (1530-1556) və nəvəsi Cəlaləddin Əkbər Şah (1556-1605) Türk-hind İmperatorluğunu daha da genişləndirərək 75 il dövləti böyük bir başarı ilə idarə etmiş, "Xalqın dövlət üçün deyil, dövlətin xalq üçün" olduğunu bütün Hindistan xalqlarına mənimsətmişlər. Xüsusilə, dövlətin ən böyük hökmdarlarından olan Cəlaləddin Əkbər müxtəlif dil və dinlərin qaynayıb-qarışdığı bu ölkədə bütün din və məzhəb təmsilçiləri ilə mübahisələr aparaRaq sonda Hindistanda mənəvi bir birlik yaradaraq İslam və hindu dinlərinin əsasında "Dini-İlahi" adlı yeni bir din vücuda gətirmiş, ibadətlərinə də "Ayini-Əkbər" adını vermiş, din ayrılıqlarını aradan qaldırmış, hindlilərlə müsəlmanların hüquq bərabərliyini təmin etmiş önəmli bir xarici siyasət yürüdərək Osmanlı, Səfəvi, Özbək və Portəgiz dövlətləri ilə əlaqələr yaratmış və beləliklə özündən sonra 300 il Hindistandakı Türk hegemonluğunu yaşatmağa nail olmuşdu. Məşhur alim Grenard göstərir ki: "Hindistanda kasta sistemi, xam sufilik və din ayrılıqları üzərində Türk fatehlərinin davamlı təsiri Əkbər Şah zama-nında tamamilə zəfər qazanmış olsaydı Hindistanın taleyi indi büsbütün başqa cür inkişaf edərdi". (Bax: Grenard Fr., göstərilən əsəri, səh. 120).

Əkbər Şahdan sonra oğlu Cahangir (1605-1627) ədalətli bir şah olsa da, zəif və zövqə düşkün olduğundan fürsətdən istifadə edən İngilislər Hindistan ticarətinə əl uzatmış, İngilis tacirləri üçün Surat lima- nında bir bölmə açmışdılar ki, bu da Qərbin Hindistana müdaxiləsinin başlanğıcı olmuşdu. Cahangir Şahın ölümündən sonra yerinə keçən Xürrəm (Şah Cahan) adı ilə imperator olmuş (1628-1658), Dukkandakı Nizamşahlar, Bicapurdakı Adilşahlar və Qütübşahlar dövlətlərini ortadan qaldıraraq İmperatorluğa bağlamış, Tibetliləri məğlub etmiş, quzeydəki Qunduz və Bədəxşan bölgələrini işğal etmiş, Qəndəhar uğrunda Səfəvilərlə mübarizə aparmaq məqsədilə Osmanlılardan siyasi dəstək almaq istəsə də, buna nail ola bilməmiş, Osmanlı sultanı IV Mehmet onun arzusunu yerinə yetirərək dünyanın ən gözəl memarlıq abidəsi sayılan Aqradakı məşhur "Tac-Mahal" türbəsinin inşası üçün Türk memarlar göndərmişdi. Bu əvəzsiz abidənin qübbəsini Osmanlı memarı Mehmet İsa Əfəndi, xəttatlığını Səttar Xan, divarlarını Səmərqəndli ustalar - Məhəmməd Şərif və Məhəmməd Hanif, şah tuğrasını isə Şirazlı Əmanət Xan yapmışdı. 20 ilə başa gələn bu nadir Türk sənət əsərini Cahanşah doğum yaparkən ölən həyat yoldaşı Mümtaz Mahalın xatirəsinə tikdirmiş və türbəyə 30 milyon rupi pul xərcləmişdi.

Cahanşahdan sonra yerinə keçən I Aləmgir (1658-1707) 50 illik hakimiyyəti dövründə Hindistan üçün çox mühüm olan dini məsələlərlə yaxından maraqlanmış, Məkkə Şərifinə, Yəmən İmamına, Həbəkistan hökmdarına qızıl və gümüşlə yardım etmiş, Mərvar bölgəsini, Bicapuru tamamilə zəbt etmiş, Hindistanı bütünlüklə Türk hakimiyyəti altına almışdı. O, Müsəlmanlıq baxımından Məkkə, Türklük baxımından da Türküstan Türkləri ilə yaxın ilişgilər yaratmışdı. I Aləmgirin ölümün- dən sonra İmperatorluq zəifləməyə başlamış, qabiliyyətsiz oğulları və nəvələrinin bir-birləri ilə taxt-tac uğrunda çəkişmələrindən istifadə edən məhəlli xanədanlar üsyanlar törətmiş, Əfqanlar öz müstəqillik- lərini elan etmiş, bir çox limanlarda İngilislər Portagiz və Hollandları da sıxışdıraraq ticarəti öz əllərinə almışdılar. Nəticədə İmperatorluq Dehli və Heydərabad mərkəz olmaqla ikiyə parçalanmış, vəziyyətdən istifadə edən Nadir Şah Əfşar 1739-cu ildə Quzey Hindistanı və Dehlini zəbt etmişdi. Daha sonralar II Aləmgirin öldürülməsi (1759), Aləmşa- hın Benqalda məğlubiyyətə uğrayaraq İngilis himayəsinə girməsi, oğullarının İngilis məmuru kimi hərəkət etmələri və nəhayət 1857-ci ildə II Bahadır Şah zamanında partlaq verən böyük "Sipahi üsyanı"nı yatıran İngilislər üsyanda son hökmdar Bahadır Şahın əli olduğunu bəhanə edərək onu sürgün etmişlər. Bahadır Şah 1862-ci ildə Ranquna öldükdən sonra da Hindistanı bütünlüklə Böyük Britaniya İmperator- luğuna bağlamış, 1877-ci ildə Kraliçə Viktoriya rəsmən Hindistan İmperatoriçəsi elan edilmişdir. Beləliklə, Hindistandakı 1300 illik Türk hakimiyyətinə son qoyulmuşdur.

Baburun qurduğu bu böyük Türk-Hind İmperatorluğu Quzey Hindistan və Əfqanıstanda 300 il Hökmranlıq etmişdir. Ən önəmli hökmdarları Humayun, Əkbər, Cahangir, Cahan Şah və Aləmgir hesab olunur. Oğlu Humayun (1530-1556) və nəvəsi Cəlaləddin Əkbər Şah (1556-1605) Türk-Hind İmperatorluğunu daha da genişləndirərək 75 il dövləti böyük bir başarı ilə idarə etmişlər. Məşhur Hind tarixçisi İşvari Prasad Babur övladlarının Hindistan xalqının rifahı üçün qeyrət sərf etdiklərini, böyük şəhərlər saldıqlarını, önəmli ticarət yolları boyunca karvansaraylar tikdirdiklərini, körpülər saldırdıqlarını, böyük su kanalları çəkdirdiklərini xüsusi qeyd etmişdir.

Babur oğulları Türküstandakı sənət sevgisini, təbiət gözəlliklərini özləri ilə birgə Hindistana gətirmiş, "Tac- Mahal" kimi cahanşümul memarlıq abidəsi yaratmışlar. Lakin çox təəssüflər olsun ki, Babur Şah istisna olmaqla ondan sonra Türk dili İmperatorluğun rəsmi dövlət dili olub xanədan, ordu və dövlət bürokratiyasında işlənsə də ədəbi və tarixi əsərlərin dili öncə farsca, sonra isə Puştu dilində olmuşdur. Lakin bu əsərlərdə də Hindistan Türk Hökmdarlarının şanlı tarixindən bəhs edilmiş, onların Hindistan üçün böyük işlər gördükləri xüsusi qeyd edilmişdir. Belə ki, Hindistanın ilk Baş naziri Cəvahirəl Nehrunun dediyi kimi, müsəlman Türklər vasitəsilə gələn İslam dini Hind cəmiyyətində yayılmış olan fəsadı söndürmüş, sinif ayrılığını və "Pariya sistemini" aradan qaldırmış, müsəlmanların inandıqları və yaşadıqları İslam qardaşlığı və bərabərliyi nəzəriyyəsi Hindlilərin təfəkküründə dərin iz buraxmışdır.

Oxu, oxut, abunə ol!